

ФАРОБИЙНИНГ ЭКОЛОГИК ҚАРАШЛАРИ АСОСИДА ЎҚУВЧИЛАРДА ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Ш.Н.Камолова

Жиззах давлат педагогика университети

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7337712>

ARTICLE INFO

Received: 08th November 2022

Accepted: 15th November 2022

Online: 19th November 2022

KEY WORDS

Табиат, экология, экологик маданият, экологик онг, экологик таълим -тарбия, атроф-муҳит, ватанпарварлик.

ABSTRACT

Ушбу мақола буюк мутафаккирлар асарларида экологик тарбия муаммолари экологик маданиятини шакллантириш, табиатга муҳаббат уйғотиш ва ундан оқилона фойдаланиш масалаларига қаратилган.

Бугунги кундаги барча ўзгаришлар яқин келажакда давлатимизнинг сиёсий ва иқтисодий барқарорлигини, шахс маънавиятини юксалтиришни таъминлашга йўналтирилган.

Жамиятимиз тараққиёти маънавий ва жисмоний соғлом авлодни тарбиялаш масаласи давлат сиёсатига кўтарилган бир пайтда ҳаётнинг ўзи ҳар-бир кишидан, айниқса ёшлардан маънавий соғломлик ва маърифий етукликни талаб қилмоқда. Янги, ҳозирги ва келажак авлодларимиз учун чиройли “Она табиат сандиғига” тоза сув, беғубор атмосфера ҳавоси, жуда бой ер ости бойликлари, хилма-хил ўсимлик ва ҳайванот дунёси, гўзал табиат манзараларини йиғиб бориш одатини миллий урфга айлантириш бугунги куннинг долзарб масалаларидандир. Экология ва инсон, уларнинг ўзаро муносабатлари ўзаро таъсир хусусиятлари қадимдан одамларни қизиқтириб келган муаммолардан

биридир. Бизга маълумки, экологик тарбия масаласи билан илк бора қадимги юнон мутафаккирлари шуғулланишган.

Аристотель, Геродот, Гиппократ, Демокрит, Пифагор ва бошқалар барча ижтимоий ва психологик ҳодисаларни тушунтириб бериш учун ягона бўлган, умумий тамойилларни, назарияларни қидириб топишга, халқларнинг турли психологик хусусиятларига эга бўлиши сабабларини тушунтириб беришга ҳаракат қилганлар. Психологик хусусиятларнинг вужудга келишини улар асосан, табиий-географик муҳитнинг таъсири билан боғлаганлар. Гиппократ (эрамиздан аввалги 460-375) “Ҳаво, сув ва қуруқлик”- деб номланган трактатида одамларнинг турли психологик ва жисмоний хусусиятларини бевосита иқлим шароити билан белгиланиши мумкинлигини таъкидлаган, яъни у

географик детерменизм тамойиллини илгари сурган.

Одамларнинг олий нерв фаолияти типлари уларнинг вужудга келишини улар истеъмол қилаётган озиқ-овқатлар билан боғлаб тушунтиришга ҳам уринишган. Пифогор (Эрамиздан аввалги 570-500) фикрига кўра ҳайвон гўшти ва ёғини кўп истеъмол қилиниши қаттиққўлик ва дағалликни вужудга келтириши ва аксинча ўсимлик мевалари ва сабзавотларни мутассил истеъмол қилиниши эса тана фаолиятини суслаштириб, одамлар табиатини мулойимлаштиради. Арестотель (эрамиздан аввалги 384-322) ҳаддан ортиқча иссиқ ёки совуқ иқлим шароитида яшайдиганлар қаттиққўл, шавқатсиз бўлади деб ҳисоблаган. Қадимги Юнонлар маданиятида инсон демург, яратувчи субъект сифатида қадрият каби эъзозланган: хусусан, қадимги қурувчилар йўл ўтказаетганда тоғ дуч келиб қолса шарқ қурувчилари каби тоғни айланиб ўтмасдан уни ёриб йўл ўтказишга ҳаракат қилганлар. Шарқда эса табиатга нисбатан биологик, яъни экологик муносабат мавжуд бўлган. Шарқда табиатга тирик организм каби муносабатда бўлиш ҳукмронлик қилган.¹ Инсоният пайдо бўлгандан буён экология муаммоси ҳаммани ўйлантириб келади.

Экология инсон саломатлигига таъсир этувчи муҳим воситалардан биридир. Бу муаммони ҳал қилиш турли йўллар билан амалга оширилади. Ислон оламида эса “савоб”, “гуноҳ” каби

тушунчалар орқали кишилар онгида табиатга муҳаббат, ўсимликлар дунёси, ҳайвонлар оламини авайлаб-асрашга иштиёқ ҳисси шакллантирилади. Масжидга, сувга тупуриш гуноҳ, муқаддас жойлардаги ўсимликларни пайҳон этиш, ҳайвонларни овлаш қатъиян ман этилади. Ўрта асрларда яшаган Абу Наср Форобий томонидан яратилган асарларнинг аксариятида ёритилган экологик ғоялар умуминсоний характерга эгадир. Буюк аллома ўзининг “Китоб ал-мабоди ал-инсонии” (Инсоният ҳаётининг бошланиши ҳақида), “Ҳайвон аъзолари ҳақида сўз” номли асарларида одам ва айрим ҳайвонларнинг анатомик тузилиши, органларнинг хусусиятлари, улар ўртасидаги умумийлик ҳамда фарқларни изоҳлайди, оламни турлитуманлигини таъкидлаб, уларнинг ер, ҳаво, сув, оловдан пайдо бўлганлигини ва ўзаро боғлиқлигини қайд этади.

Абу Наср Фаробийнинг инсоният томонидан табиатга кўрсатилаётган таъсирнинг доимийлик касб этишини, табиий ва сунъий танланиш муаммосини атрофлича баҳолаш зарурлиги ҳақидаги фикрлари эътиборга моликдир. Олимнинг нуқтаи назарига кўра, борлиқдаги мавжуд нарсалар абадий эмас, яъни “Улар абадий-боқий бўла олмайдилар, чунки улар ҳаво, сув, тупроқ ва оловга бўлинадилар, бирлари бошқасига айланадилар ва балки ҳар бир унсур бошқасида мавжуддир. Мисол тариқасида ҳайвонот дунёсини олади, у тўрт унсурдан биридир”.²

¹ Докторов Б.З., Сафанов В.В., Фирсов Б.М. Уровень осознания экологических проблем: профили общественного мнения // Социолог. исслед. 1992 - 12 с.

² Абу Наср Форобий. Фазилат, бахт-саодат ва камолот ҳақида. – Тошкент: Ёзувчи, 2002. – 19 б.

Абу Наср Фаробийнинг кўплаб асарларида инсон экологияси муаммолари етакчи ўрин тутди. Жумладан, олимнинг “Инсон аъзолари ҳақида” номли асарида инсон аъзоларига хос бўлган турли касалликларнинг келиб чиқиш сабабларини алоҳида-алоҳида ўрганиш, организмнинг саломатлигини тиклаш учун керакли озиқ-овқатларга эътибор бериш зарурлигига диққат қаратилган. Бинобарин, инсоннинг руҳий ва жисмоний ҳолати ташқи омиллар, муҳит таъсирига боғлиқ, бу жараёнлар замонавий экология фанининг асосини ташкил этади.

Экологик билимлар ривожига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшган мутафаккирлардан яна бири Абу Райҳон Беруний бўлади. Беруний томонидан 152 та асар ёзилган бўлиб, улардан табиий муҳитдаги диалектик ривожланишнинг илмий асослари ёритилган.

“Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” ва “Ҳиндисон” асарлари Абу Райҳон Берунийнинг жаҳонга машхур асарлари саналади. Уларда ёш авлод учун ўта муҳим бўлган ўсимлик ва ҳайвонларнинг тузилиши, уларнинг ташқи муҳит билан ўзаро алоқаси ҳақида қизиқарли маълумотлар келтирилган. Шунингдек, бу манбаларда турли тропик ўсимликлар ва ҳайвонлар тўғрисида маълумотларнинг келтирилиши набобат ва ҳайвонот оламининг ташқи муҳит билан алоқасини, йил фасллари алмашинувининг ўсимлик ва ҳайвонот оламига таъсирини ёритишга хизмат қилган. Чунончи, “қушларнинг тоғлардан пастга, текисликларга тушиши, чумолиларнинг ўз инларига

беркиниб олишлари ҳавонинг совишидан далолат беради”- дейди олим.

Аллома инсонни табиатнинг бир қисми деб ҳисоблаш билан бирга уларнинг турли ирққа мансубликларини қуйидагича изоҳлайди: “Одамлар тузилишларининг ранг, суръат, табиат ва ахлоқда турлича бўлиши фақатгина насабларнинг турлилигидан эмас, балки тупроқ, сув, ҳаво ва ернинг, одам яшайдиган жойларнинг турличалигидан ҳамдир.³

Бугунги кунда ёшларни экологик тасаввурларини тарбиялаш, экологик маданиятни шакллантириш масаласига жиддий эътибор қаратиш муҳим вазифалардан биридир.

Маълумки, 1992 йил 9-декабрда Республикамизда “Табиатни муҳофаза қилиш” тўғрисида қонун қабул қилинди. Ушбу қонунда қандай мутахассис тайёрлашдан қатъий назар, барча ўрта ва олий ўқув юртларида экологик таълимнинг мажбурийлигини белгилаб берди. Чунки экологик таълим ва тарбия ёшларда экологик онг ва экологик маданиятни шакллантиришда, инсоннинг биосферага бўлган янгича муносабатларни шаклланишига муҳим ўрин тутди. Экологик таълим ва тарбия экологик маданиятли ўз Ватанига ва элига хизмат қиладиган етук, комил ва баркамол инсонни вояга етказишда катта қўмак беради.⁴

Экологик тафаккур, экологик маданият ва миллий ўзини-ўзи англаш-шакллантирилиши ва

³ Абу Райҳон Беруний .Менералогия.М.:1963 - 636

⁴ Ў.Э.Ҳўжаназаров ,Ш.Т.Якубжонова Экология ва табиатни муҳофаза қилиш //Тошкент.2018й. 36.

ривожлантирилиши лозим бўлган ўзаро боғлиқ жараёнлардир.

“Экологик тафаккур”, “экологик онг” негизида инсон табиат кучларини тушуниш ва улар устидан ўз ҳукмронлигини ўтказишдан олдин унга қадрият сифатида қараш, унинг билан эҳтиёткорона муносабатда бўлиш заруриятини англаш имконини берадиган янги образлар ва белгилар тизимини яратади.

“Педагогика фанидан изоҳли луғат”да “маданият” тушунчасига шундай таъриф берилган: маданият – инсоннинг эгаллаган билимлари ва ҳосил қилган тажрибаларига асосланган малакали ҳаракатлари ёки меҳнат фаолиятининг маҳсулидан бунёд бўлган нарсалар, бошқаларга завқ уйғота оладиган ижтимоий ходисадир. Экологик маданият-касбий фаолиятда қарор қабул қилиш учун экологик жавобгарликни ҳис қилиш, табиат муҳофазасидаги билимларга эгаллиги, жаҳон ва ҳудудий даражада экологик муаммоларни очишда қатнашишга тайёргарлиги ва бошқалар.⁵

Шу билан бирга индивидуал экологик тасаввурлар табиий муҳит билан ўзаро таъсирга киришиш тажрибасига мос равишда шаклланади, алоҳида олинган индивиднинг тажрибаси эса социумнинг табиат билан бўлган муносабатлар хусусиятлари билан белгиланади. Мазкур хусусиятлар маиший экологик тасаввурларда ўз аксини топган бўлиб, улар ўз навбатида, экологик жиҳатдан аҳамиятли вазиятлардаги хулқ-атворнинг конкрет шакллари танлаш билан бевосита

боғланади. Ўқувчиларни маънавий бой, жисмонан соғлом қилиб тарбиялаш мақсадида дастлаб, уларнинг экологик маданият даражасининг шаклланганлигини аниқлаш лозим. Бошланғич синф ўқувчиларининг экологик тасаввурларини мушоҳада қилиш кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш асосан психик жараёнлар асосида кечади. Табиатга муҳаббат улкан ва мураккаб ҳиссиётдир. У боланинг руҳий ва ақлий дунёсини ўз ичига олади ва мураккаб жараённи ҳосил қилади. Бу ҳиссиётни тарбиялашни боланинг эсини таний бошлаганидан тарбиялаб борсак, унда табиатга муҳаббат, туйғулар шаклланади. Болаликда туғилган бу ҳислар мактаб йиллари шаклланиб бойийди ва унга табиатшунослик дарси ёрдам беради. Ўқувчи табиат гўзаллигини қабул қилибгина қолмасдан балки, уни муҳофаза қилишни ва уни кўпайтиришни ҳам ўрганади. Педагогик йўналишда экологик таълим ва тарбия бериш кўзда тутилади. Экологик таълим деганда ўқувчиларга берилиши лозим бўлган табиат билан инсон ўртасидаги муносабатларни ифодаловчи билимлар тизими тушунилади. Экологик тарбия эса инсоннинг атроф-муҳитга нисбатан муносабатини тарбиялашдир. Экологик таълим-тарбия умумий таълим-тарбиянинг янги шакли ва таркибий қисми бўлиб, мактабда барча фанларни ўқитишда амалга оширилиши кўзда тутилади. Экологик таълим-тарбиядан бош мақсад ҳам ёш авлодга атроф-муҳит ва унинг муаммоларига онгли муносабатини шакллантиришдан иборатдир.

⁵ Ж.Ҳасанбоев ва б. Педагогика фанидан изоҳли луғати. Т.: “Фанва технологиялар” нашриёти 2008. – 173 б.

Экологик тарбия-тарбия назариясининг янги шакли. Экологик муаммоларнинг илмий, иқтисодий, техник, гигиеник, юридик, эстетик, педагогик каби йўналишлари мавжуд. Бу йўналишлар ичида педагогик йўналиш муҳим аҳамият касб этади. Чунки экологик муаммолар инсон фаолияти натижасидан келиб чиқади. Хулоса шуки, бу каби ҳаракатлар табиатни асраш, экотизимнинг мавжудлигини сақлаб қолиш йўлидаги уринишларнинг бир қисмидир. Унинг энг катта қисми эса бутун инсоният эътиборини ушбу муаммога қаратиш, уларни биргаликда, ўзаро ҳамжиҳатликда табиатни муҳофаза қилишга ундашдир. Буларнинг барини бошланғич синф ўқувчиларига тушунтириш кутилган натижаларни беради. Шунинг ҳисобга олиб, экологик таълим-тарбияни, асосан, боғча ва мактабларда амалга ошириш зарур. Табиатшунослик дарсларида ватанпарвар ва экологик тарбия беришда ўқувчиларнинг ёш ва

индивидуал хусусиятлари, қизиқиш ва қобилиятларини ҳисобга олиш керак. Шунинг учун ҳар-бир синфда осондан мураккабга томон тамойилига асосан 1-2 синф “Атрофимиздаги олам”, 3-4 синф “Табиатшунослик” дарсида ўқувчиларда бошланғич Ватанпарварлик ва экологик тарбияни шакллантиришда мавзуга оид кўргазмалар қуроладан, видеолавҳалардан замонавий педагогик технологиялардан фойдаланилса мақсадга мувофиқ бўлади, ўқувчиларни табиат, бутун борлиқ ҳақидаги дстлабки тушунчаларини шакллантириш бирмунча осон кечади, дарс самарадорлиги ва натижаси юқори бўлади. Бошланғич синф ўқувчиларида экологик маданият, Ватанга муҳаббат, она табиатга нафосат туйғулари шаклланади.

References:

1. Докторов Б.З., Сафонов В.В., Фирсов Б.М. Уровень осознания экологических проблем: профили общественного мнения // Социолог. исслед. 1992 - 12 с.
2. Абу Наср Форобий. Фазилат, бахт-саодат ва камолот ҳақида. – Тошкент: Ёзувчи, 2002. – 19 б.
3. Абу Райҳон Беруний. Менералогия. М.: 1963 - 636
4. Ў.Э.Хўжаназаров, Ш.Т.Якубжонова Экология ва табиатни муҳофаза қилиш // Тошкент. 2018 й. 36.
5. Ж.Ҳасанбоев ва б. Педагогика фанидан изоҳли луғати. Т.: “Фан ва технологиялар” нашриёти 2008. – 173 б.